

75 aastat hiljem: Jaan Kross ja tema pooleli jäänud kandidaaditöö „Rahvusvahelise lepingu mõistest“

Kokkuvõte. Artikkel juhatab sisse kandidaaditöö „Rahvusvahelise lepingu mõistest“, mis Jaan Krossil vahistamise ja Siberisse saatmise tõttu 1946. aastal Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonnas kaitsmata jäi ja mille tekst siinses aastaraamatus esimest korda avalikkusele kättesaadavaks tehakse. Võetakse arutusele Krossi teadusliku käsitluse eripärad (tugev toetumine õigusdogmaatikale, loogikale ja juriidiliste mõistete sisustamisele) ja vaadeldakse ka toonase „kodanliku“ ning marksistliku rahvusvahelise õigusteaduse käsitluste erinevusi. Avatakse ka 1941. aasta Saksa okupatsiooni ajal hukatud professor Artur-Tõeleid Kliimanni mõju Krossi juriidilisele mõtlemisele siin toodud töö kontekstis.

Märksõnad: Jaan Kross, rahvusvaheline leping, rahvusvaheline õigus, Nõukogude õigusteadus, Artur-Tõeleid Kliimann

1. Sissejuhatus

On sümboolne ja omamoodi ka liigutav, et saame esimeses riigiõiguse aastaraamatus ära trükkida Jaan Krossi (1920–2007) Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonnas 1946. aastal pooleli jäänud kandidaaditöö „Rahvusvahelise lepingu mõistest“ käsikirja. Käsikiri avaldatakse seega siinkohal 75 aastat hiljem võrreldes ajaga, kui ta oleks eeldatavasti võinud kaitsmisele minna ja Nõukogude võimul poleks Jaan Krossiga tekkinud teistsuguseid plaane.

Oma juuraõpingutest Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas aastatel 1938–1944 on Jaan Kross teatavasti kirjutanud kaasahaarava romaani „Mesmeri ring“.¹ Saksa okupatsiooni lõpul Kross vahistati poliitilise tegevuse eest. Teise maailmasõja ajal paljud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõud kas vahistati, hukusid või põgenesid välismaale, mistõttu teaduskonda tuli sisuliselt hakata uuesti komplekteerima. Nõukogude okupatsioonivõimu naastes tekkis Krossil lühikeseks ajaks võimalus hakata õigusteaduskonnas õpetama konstitutsiooniõigust ja rahvusvahelist õigust. Ühtlasi hakkas ta kirjutama oma kandidaaditööd.

¹ J. Kross. Mesmeri ring. Tallinn: Kupar 1995.

2. Jaan Krossi pooleli jäänud kandidaaditöö lugu tema enda mälestustes

Kaitsmata jäänud kandidaaditöö loo on oma mälestusteraamatus ära rääkinud Jaan Kross ise, kellele annamegi siinkohal pikemalt sõna:

„Alates 1944-nda aasta sügisest püüdsin taas tegelda oma esialgse põhitööga, see on kandidaaditöö kirjutamisega teemal rahvusvahelise lepingu mõiste.“

Mulle paistis, et eestikeelne rahvusvahelis-õiguslik kirjandus ei sisalda ses küsimuses piisavalt ülevaatlikku kokkuvõtet. Tegelikult olin juba hakanud tajuma, et rahvusvaheline õigus on Balti riikide suhtes, ehk ütleme konkreetselt – Eesti suhtes, nähtavasti liitlaste ja Nõukogude Liidu vaheliste lepingutega likvideeritud. Rahvusvahelise õiguse ajastu, olgu see ka minevikus olnud kui suhteline tahes, on lähemaiks või ka kaugemaiks aegadeks asendunud mingite saladiplomaatilise hüperkrüptia aegadega. Selle süveneva veendumuse kõrval esines, vähemalt minul isiklikult, veel piisavalt kahtlusi, piisavalt hetki, kus uskusin: aga äkitselt ei ole nii? Äkitselt tullakse liitlaste poole siiski veel välja argumentidega sõdadevahelise Euroopa kaitseks? Äkki pole me veel lõplikult ja lootusetult reedetud? Aga salajane veendumus, et me nimelt oleme, süvenes üha, eriti selle taustal, kuidas meie ajakirjandus valgustas Jalta konverentsi kulgu. Selle tõttu võiks tunnistada: kogu mu huvi rahvusvahelise lepingu mõiste vastu oli tegelikult – mäng. Mäng, mille põhjuseks oli parema mängu puudumine. Ja lootus, et seda mängu mängides on vähemalt esialgu (ja edaspidi võibolla üleüldse) võimalik oma elu ära elada. Kui mu pretensioonid piirduksid rangelt üksnes akadeemiliste raamidega ega väljuks hetkekski poliitikasse – võibolla lubataks mul nõukogude võimu poolt eksisteerida?

Selles lootuses, aga muidugi mitte ilma tõsise huvita asja enese vastu, võtsin endale lisaülesande kirjutada uurimus rahvusvahelise kollektiivjulgeoleku printsiibi esimestest avaldustest. Mulle sattus Tartu ülikooli raamatukogus kätte üks esimesi sellesuunalisi katsetusi, leping, mille omavahel, tollal muidugi Türgi hädaohtu tõrjumiseks, sõlmisid noor Hispaania kuningas Karl Esimene, kes sai edaspidi tuntuks Saksa Rahvuse Püha Rooma Riigi keisri Karl Viieandana, Inglise kuningas Henry Kaheksas, Prantsuse kuningas François Esimene ja paavst Leo Kümnes. Muuseas veendusin varsti, et mu enda teadmised võimaldavad selle teksti tõlkimist ladina keelest eesti keelde ainult asja kohutavalt aeglustaval moel. Sedamööda hakkasin otsima Tartust teksti võimalikku tõlkijat. Kuni selgus, et kõnesse-tulevad filoloogid, Lalla Gross ja teised, keeldusid. Neile sisaldas tekst liiga palju juriidilisi lisaprobleeme. Nii et varem-hiljem ja tegelikult üsna pea pöördusin Uku Masingu poole ettepanekuga tõlkida kuningate ja paavsti leping. Ja tema tegi selle töö ära ühe nädala jooksul – kusjuures see oli umbes trükipoogna-mahuline tekst. Muide olen hiljem kasutanud Masingu kogemust romaanis „Väljakaevamised“. Professor Lepisto ja piiskop Andreas Sunonise järel leitud käsikiri pakuvad selle kogemuse kasutamiseks ju otse ideaalse raamistuse. Minu visiit Masingu juurde oli kõigis nüanssides tegelikkusest maha kirjutatud ja erines sellest ainult ühes: selle objektiks ja Masingu tõlketöö tulemuseks polnud Sunonise käsikirja, vaid kuningate lepingu tõlge.“²

Krossi 1990. aastal ilmunud romaanis „Väljakaevamised“, millele ta mälestusteraamatus viitab, mõtiskleb Siberist sundasumiselt naasnud minajatustaja Peeter Mirk järgmist, assotsieerudes kõigepealt oma vana mustast nahast portfelliga:

„Isa oli kinkinud mulle selle portfelli mingi õpilastevahelise kirjandusvõitluse võitmise puhul viimases keskkooliklassis. Väike hõbedane monogramm P.M. oli tal sel ajal küljes. Ja ma olin kandnud temaga viimased keskkoolikuud õpikuid ja vihke kooli ja kodu vahet, ja siis konspekte oma tudengitubade ja ülikooli vahet, ja siis oma luuletuste käsikirju kodu ja varjendi vahet. Ja siis oma poolikut kandidaaditööd Tähtvere ja kateedri vahet – „Inimõigused ja konstitutsionaalne ning rahvusvaheline õigus“ – Tol viimasel hommikul, jaanuaris 46, tulin kella kaheksa ajal kateedrisse, sest meie eeslinnatänavas polnud sel hommikul elektrit, aga kateedris oli see muidugi olemas. Panin oma töö, sada valmis masinakirjalehekülge, kuhu veel umbes viiskümmend lisa tuli kirjutada, portfelist kirjutuslauale. Selle ümber ladusin virnadesse vajalikud väljakirjutused ja

² J. Kross. Kallid kaasteelised. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2003, lk 168–170.

kartoteegikaardid, lõin sajanda või sajaesimese masinakirjalehekülje lahti – et silmside seal pooleli oleva mõttega oleks olemas – ja asusin visandama järgmist lehekülge. Olin selle esimese mustand-redaktsiooniga – tänu hommikuvärskusele – täiesti valmis, kui uksele koputati. See oli oodatav tudeng, kes pidi tulema kell kümme rahvusvahelise õiguse eksamile. Tõmmu väike poiss võttis teisel pool lauda istet ja tunni aja pärast oli asi ühel pool. Kirjutasin talle tema „väga hea“ õppemärkmikusse jaksamiprotokoll. Poiss tõusis laua tagant ja me surusime kätt ning ta läks kergendusest õhetades minema – üks öeldavasti seitsmekümnest tuhandest Levinist ja üks neist öeldavasti neljast tuhandest, kelle ideaaliks oli advokatuur.³ Ja kuna seks kellaajaks oli ka Tähtveres valgus piisavalt, olgugi et Moskva aeg meid päikeseaja suhtes tunni võrra nõökis, toppisin oma töö ja selle abimaterjalid uuesti portfelli, luuletuste, loengutekstide ja kõige muu juurde, ning kõndisin koju.

Kõndisin Gustav Adolfi mäest üles – sel ajal polnud Viktor Kingissepp Gustav Adolfit veel maja ja plangunurkadelt erru läkitanud. Ma mäletan: varblased vuristasid kõnniteede serva kuhjatud jäätanud hangede kohal, mõni neist siutsus ka – ja ma mõtlesin: aga kevad on ju veel nii kuramuse kaugel. Katoliku kiriku juures möödusin kirjute verandaakendega majast, kuhu oli majutunud kasakast ratsaväekindral. Sügisel oli kindrali tentsik köietanud kiriku kõrval pargimurul kindrali ratsut ja ma olin paar korda näinud kindral Põdra või nüüd siis marsal Budjonnoi vuntsidega kindralit, sinised punaste lampasidega ratsapüksid jalas, särgiväel ja karvane rind särgikaelusest paistmas, ajavat hobusega juttu, kord isegi veel nii külma ilmaga, särgikaelus ikka vööni lahti, et kindrali jutt oli hobuse kõrva ümber kui valge aurupilv.

Just selle maja ja kiriku vahel, valgel tühjal kiilasjääs tänaval, astusid kaks erariides meest mulle juurde: „Oružije jest?“⁴

Raputasin pead. Üks haaras mult portfelli, tegi lahti ja kobas selle sisemuses. Ootas, et teine kobab mu palitu ja kuuetaskud läbi, aga seda ei sündinud. Mõtlesin: arvatavasti rikub ta sellega oma eeskirju. Igaks juhuks palusin neil nende SARK-i tõendid ette näidata – või olid need Julgeoleku omad, jumala eest, ma ei süvenenud neisse. Küsisin, milles on asi. Teine seletas:

„Kantrollida tarvis. Meil kahtluss on: tjeie tjana eessell Tjahhe tjanavas toidupoe rjeevimisest osa võtsjite. Ljahme.“

Kõndisin nende vahel (muidugi mitte Miilitsa, vaid Julgeoleku, tähendab Pälsoni tänava poole) ja küsisin endalt: mida võib nende põhjenduse niisugusest idiootsusest järeldada? Kas tahetakse kinnipeetu kahtlustuse totrusega muretaks muuta? Või tahetakse talle ette ära ütelda: kel meiega tegemist on, ärgu loogikat oodaku ega loogikale lootku? Või ütlevad nad lihtsalt, mida sülg suhu toob?

Minu portfell jäi teise mehe kätte. Ja jäi sinna ka siis, kui nad mu Pälsoni tänavas kellelegi majorile üle andsid, ja ma pidasin otsustatuks, et ma ei näe oma portfelli enam iial. Aga issanda teed on veidrad: kolme nädala eest, kui ma tagasi jõudsin⁵, võttis ema mu portfelli vastu kõiki ootusi mu riidekapi alumisest sahtlist välja. See oli talle pärast minu laagrissesaatmist vangla laost kätte antud. Portfell koos kõigi paberitega, mis seal olid leidunud. Kaasa arvatud *stud. jur.* Leviniksamiprotokoll. Ainult monogrammi polnud portfelligil enam olnud. Aga muidugi polnud ema teinud sellest küsimust.⁶

Niisiis oli sugulastel õnnestunud arreteeritud Krossile kuulunud portfell koos selle sisuga võimuorganitelt ikkagi kätte saada. Kui veebruaris 2020 tähistati Jaan Krossi 100. sünniaastapäeva, tegi Krossi poeg Eerik-Niiles Kross portfellis leidunud kausta sisu siinkirjutajale kättesaadavaks – mõttega, et Eesti õigusteadlased võiksid ehk selle materjaliga soovi korral midagi pihta hakata. Sellega nüüd käesolevaga algust teemegi.

Kausta vahel on aeg hangunud nii, nagu ta Jaan Krossi jaoks 1946. aastal kujundlikult öeldes seisma jäi: pooleli jäänud kandidaaditöö mustand, tükike Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude üldkoosoleku protokollist rektor Alfred Koorti (1901–1956) sõnavõtu refereeringuga, riigi- ja rahvusvahelise õiguse loengukonspektid (teemadeks valimiste üldisus ja otsesus, demokratismi printsiip NSVL konstitutsioonis, aga ka näiteks „Ühinenud Rahvaste struktuurikava“), venekeelne standardblankett „Teadusliku töötaja õpetamise kaart“⁷ ja erinevaid märkmeid.

³ Tegemist oli hiljem Eestis advokaadina tunnustust leidnud Simon Leviniga (1928–2008). – *Toim.*

⁴ Vene keeles: „Kas relva on?“ – *Toim.*

⁵ Romaani „Väljakaevamised“ tegevus toimub aastal 1954. – *Toim.*

⁶ J. Kross. Väljakaevamised. Tallinn: Kupar 1990, lk 16–17.

⁷ Venekeelses originaalis „Uchetnaia kartočka nauchnogo rabotnika“.

3. Krossi kandidaaditöö iseloomustuseks

Käesolevas aastaraamatus avaldatava Jaan Krossi kandidaaditöö kohta tuleb ühe esimese asjana öelda, et tegemist on trükimasinaga kirjutatud poolelijäänud visandiga. Me võime vaid oletada, millised argumendid sellest tööst peamistena välja koorunud oleksid.

Mõnedes kohtades on veel puudu täpsed viited ja prantsuse *accent*ide tegemine on trükimasinaga ka olnud liiga tülikas. Käsikiri katkeb lõpetamata; selle ideestik jääb poolikuks ja lõpuni välja arendamata; näiteks ei saagi me täpsemalt teada, mida marksistlikud õigusteadlased rahvusvahelistest lepingutest arvasid. Loomulikult oleme siinkohal käsikirja esitanud võimalikult täpselt sellisena, millises seisus see oli, kui see Jaan Krossil pooleli jäi. Käsikirja täpse ja hoolika arvutisse löömise eest väärib siinkohal suurt tänu Tartu Ülikooli õigusteaduskonna doktorant Reelika Kitsing.

Teemal „Rahvusvahelise lepingu mõistest“ on võimalik kirjutada ja on ka kirjutatud üsna erinevaid akadeemilisi töid.⁸ Krossi käsitlust iseloomustab püüd ühendada üldist õigusteooriat rahvusvahelise õiguse teooriaga, tuginetakse eelkõige õigusloogikale ja õigusdogmaatikale. Krossi huvitab eelkõige õiguslike mõistete loogika, struktuur ja koht üldises õigusteoorias. Arutelu iseloomustab abstraktsuse kõrge tase, aga loogikale suunatud fookusest tingituna mingil määral ka formalism.

Säilinud käsikirjas puuduvad viited õiguspraktikale ja ka konkreetsetele lepingutele; viidatud pole isegi mitte 1920. aastal vastu võetud Alalise Rahvusvahelise Kohtu statuudi artikli 38 lõikele 1, mida peetakse traditsiooniliselt rahvusvahelise õiguse allikaõpetuse positivistlikuks lähtekohaks. Tasub meeles pidada, et Nõukogude Liit ei tunnustanud sõdadevahelisel ajal Alalist Rahvusvahelist Kohut ja aktsepteeris Rahvusvahelist Kohut alles pärast Teist maailmasõda, kui (uue nimega) Rahvusvahelise Kohtu statuut seoti ÜRO põhikirjaga ja Rahvusvahelisest Kohtust Haagis tehti üks ÜRO peaaustustest.⁹ Samuti tuleb võrdlevalt meeles pidada, et 1969. aastal võeti vastu rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon¹⁰, millele viitamata tänapäeval diskussiooni rahvusvaheliste lepingute olemuse üle pidada ei saaks. Selles mõttes on Krossi pooleli jäänud teadustöö ajast enne 1969. aasta Viini konventsiooni.

Huvitav on Krossi töö keelekasutus ja leidlikud terminid, mida tänapäeval enam levinuks pidada ei saa: „olmastik“, „esilduma“, „olelu“, „õigustuma“, „seadusandlustama“, „ahelduma“ jne. Mitmeid neid propageeris algselt õigusteadlane Artur-Tõeleid Kliimann (1899–1941). Üldiselt torkab Krossi poolelijäänud töös silma ühe tema väljapaistvaima juuraõppejõu ja õigusteoretiku, sellesama Kliimanni vaimne mõju, isegi kui Kross mõnes kohas Kliimanniga ka vaidlema kipub. Kliimann oli 1939. aastal avaldanud muljet avaldava monograafia „Õiguskord“, 1940. aastal Nõukogude võimuga ülikooli prorektorina kaasa läinud ja mõrvati segaseks jäänud asjaoludel Saksa okupatsiooni alguses 1941. aasta suvel Tartus.

2002. aastal kirjutasin teadusartiklit, milles võrdlesin Artur-Tõeleid Kliimanni ja natsionaalsotsialismiga kaasa läinud silmapaistvat Saksa õigusteadlast Carl Schmitti (1888–1985).¹¹ Sellega seoses oli mul võimalik 17. juunil 2002 intervjuuerida Jaan Krossi tema Harju tänava kodus Tallinnas. Toonastes märkmetes olen Krossi jutust Kliimanni kohta üles kirjutanud mh järgmise:

„Kliimann sai 1941. a kurikuulsaks sellega, et kirjutas kodanlaste kohta: „Väits kõrri ja üle parda!“ Kliimann oli „vältimatu“ – ühelt poolt imposantne ja oluline, teiselt poolt end eksimatuks lugev, isiksusena ebameeldiv ja tüütugi. Kõik, mida ta väitis, oli ülimalt „patentne“. Kross leidis 1945. a kateedri sahtlist Kliimanni „Administratiivakti teooria“ kaanetutvustuse, kus Kliimann oli oma raamatu kohta kirjutanud stiilis: seda peab *iga* jurist lugema!

Käisid kuulujutud, et Kliimann oli enne 1941. a olnud sidemetes Saksa marksistidega.

Tartus sõitis Kliimann voorimehega (nagu Faehlmann). Olevat rääkinud 1941. a sakslaste tülles, et tuleb maale peitu minna, sest Venemaale kapsajuurikaid sööma minna ei taha.

Kliimannil oli briljantse formuleerija kuulsus, ta oli selles n-ö väljaspool konkurentsi. Ta oli ka terav traditsionalistide suhtes („kõik ülejäänud“) ning pidas Kelseni normativismi ainuõigeks. „Vanad mündid“ teadus- ja juristkonnas panid Kliimannile tema üleolevat suhtumist muidugi

⁸ Vt nt J. Klabbers. *The Concept of Treaty in International Law*. The Hague: Kluwer Law International 1996.

⁹ Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri ning Rahvusvahelise Kohtu statuut, 26.06.1945, art 7 lg 1. – RT II 1996, 24, 95. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/555597>.

¹⁰ RT II 2007, 15. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12863800>.

¹¹ Eestikeelne tõlge sellest originaalis saksakeelsest artiklist ilmus raamatus L. Mälksoo. *Rahvusvaheline õigus Eestis: ajalugu ja poliitika*. Tallinn: Juura 2008.

pahaks. Formuleerijana kasutati teda nii vanemate Riigikohtu härrade poolt kui ka lõpuks Klesmenti ja Pätsi lähikondlastest juristide poolt.

Kliimann rääkis erilise terava klähviva hääletooniga, mille järeletegemise peale Kross oli üliskooli ajal meister.¹²

Igatahes oli Kliimann kui Saksa okupatsiooni ajal mõrvatud isik üks väheseid Eesti õigusteadlasi, keda sai 1946. aastal õigusteaduslikku tööd kirjutades esile tõsta, kellele autoriteedina tugineda. Krossi tuginemine Kliimannile torkab eriti silma sellel taustal, et teisi Eesti õigusteadlasi, kes enne rahvusvahelistest lepingutest kirjutatud olid, ta ei tsiteeri, tegelikult vaevalt et neid tsiteerida tohtinukski. Nõukogude vangilaagris surnud Ants Piip (1884–1942)¹³ ja pagulusse läinud Nikolai Maim (1884–1976)¹⁴, rääkimata viimasest 1940. aasta Nõukogude ultimaatumiga eelsest peaministrist Jüri Uluotsast (1890–1945)¹⁵, kes toetas Eesti meeste mobilisatsiooni Saksa sõjaväkke 1944. aastal, poleks 1946. aastal kindlasti kommunistide jaoks teaduslikeks autoriteetideks sobinud.

Oma allikate mõttes on Krossi töö siiski suuresti lääne õigusteoreetikute ja rahvusvahelise õiguse teadlaste mõju all. Kui tutvuda 1920.–1940. aastate juhtivate Nõukogude rahvusvahelise õiguse teoreetikute Jevgeni Korovini (1892–1964), Jevgeni Pašukanise (1891–1937) ja Andrei Võšinski (1883–1954) seisukohtadega¹⁶, nende sisulise suunitluse, allikate ning kohati brutalse ja poliitiliselt võitleva stiiliga, siis tagantjärele tarkuses tundub raskesti usutavana, et Kross oleks oma selgelt kodanlike mõjudega ja stiili mõttes kohati isegi veidi estetismi kalduva akadeemilise töö saanud olemasoleval kujul Nõukogude Liidus edukalt kaitsmiseni viia – isegi kui teda poleks 1946. aastal arreteeritud. Kuigi siin ja seal on kohustuslike viiteid Võšinskile ja Nõukogude teooriale ning praktikale, ühes kohas isegi Stalinile, jääb arutelu põhisuund selgelt kodanlikuks. Õigus on selles mõttemaailmas komplitseeritud teoreetiline süsteem, mille mõisteid tuleb uurida mh loogika vahendite abil, mitte relv klassivõitluses või võitluses imperialistlike riikidega. Võib eeldada, et varem või hiljem oleks keegi tõsiusklik Nõukogude marksist selle „fundamentaalse puuduse“ avastanud ja Krossi kandidaaditöö kaitsmisprotsessile poliitilist pidurit tõmmanud.

Kross mõtiskles hiljem oma mälestustes: „Kui mu pretensioonid piirduksid rangelt üksnes akadeemiliste raamidega ega väljuks hetkekski poliitikasse – võibolla lubataks mul nõukogude võimu poolt e k s i s t e e r i d a?“ Ent Korovinit, Pašukanist ja Võšinskit lugedes saab selgeks, et Krossi lootus rajanes pigem naiivsel eeldusel. Kui „Kallites kaasteelistes“ nimetas Kross oma kandidaaditöö kirjutamist omamoodi mänguks, siis rahvusvahelise õiguse teooria polnud Stalini-aegses Nõukogude Liidus üldsegi ilutsev mäng. Nõukogude Liidus ei seisnud rahvusvahelise õiguse teooria poliitikast eraldi ja seda kõike vahel ka kõige isiklikumas mõttes. Näiteks oli Jevgeni Pašukanis hukatud Stalini algatatud suure terrori käigus 1937. aastal. Hiljem NSV Liidu suursaadikuks ÜRO juures tõusnud ja laiemalt rahvusvahelise õiguse teoorias ning praktikaski Moskvas juhtohjad enda kätte haaranud Andrei Võšinski liikus aga karjääriredelil edasi Stalini näidisprotsesside peaarhitektina. Kumbki neist meestest ei sallinud silmaotsaski kodanlikku formalismi õigusteoorias.

¹² Vestlus Jaan Krossiga 17.06.2002, käsikirjalised märkmed autori valduses.

¹³ A. Piip. Rahvusvaheline õigus. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv 1936.

¹⁴ Vt nt N. Maim. Völkerbund und Staat. Ein Beitrag zur Ausarbeitung eines allgemeinen öffentlichen Rechts. Tartu: K. Mattiesen 1932. Vt tema kohta ka L. Leppik, M. Luts-Sootak, H. Siimets-Gross. Nikolai Maim Eesti rahvusülikooli õigusteaduskonna alusepanija ja teadlasena. – Riigikogu Toimetised nr 40, 2019. Arvutivõrgus: <https://rito.riigikogu.ee/nr-40/nikolai-maim-eesi-rahvusülikooli-õigusteaduskonna-alusepanija-ja-teadlasena/>.

¹⁵ J. Uluots. Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII. Jahrhundert. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv 1937.

¹⁶ J. Korovin. Meždunarodnoe pravo perehodnogo vremeni. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo 1924; J. Pašukanis. Otšerki po meždunarodnomu pravu. Moskva: Sovetskoe zakonodatel'stvo 1935. Võšinski pidas 1938. aastal Moskva juristide konverentsil kurikuulsat kõnet Nõukogude juristide varasemate teoreetiliste eksimuste kohta. Selle tekst ei pruukinud 1945/1946. aastal olla Eestis kättesaadav. Vt A. Võšinski. Osnavnõe zadatši nauki sovetskogo sotsialistitšeskogo prava. – Sovetskoe gosudarstvo 1938, N 4, lk 4–55. Hiljem ilmus: A. Võšinski. Voprosõ meždunarodnogo prava i meždunarodnoi politiki. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo iuriditšeskoi literaturõ 1952. Võšinski rolli kohta Stalini-aegsetel näidisprotsessidel ja Nürnbergi tribunali kontekstis vt nt Stalin's Soviet Justice. 'Show Trials', War Crimes Trials, and Nuremberg. Ed. by D. M. Crowe. London: Bloomsbury 2019. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350083370>.

4. Lõpetuseks

Me õpime Jaan Krossi poolelijäänud kandidaaditööst, et andekad inimesed on tihti andekad mitmel alal ja kui kuri saatus neile ühes suunas käe ette paneb, siis leiab andekus väljundi kuskil mujal – Krossi puhul niisiis õigusteaduse asemel kirjanduses. On ju tegelikult märkimisväärne, et kaks suurimate hulka kuuluvat eesti kirjanikku – Anton Hansen Tammsaare (1878–1940) ja Jaan Kross – olid mõlemad Tartu Ülikooli õigusteaduskonna vilistlased. Järelikult õigusteadus õpetab meile ka midagi sellist, mis aitab mõnel andekal meist juristidest end ka ilukirjanduslikult atraktiivselt väljendada ja selliselt läbigi lüüa.

Krossi projekt kirjutada kandidaaditöö rahvusvahelise lepingu mõistest vahetult Teise maailmasõja lõpu eel ja järel oli mõeldud ellujäämisprojektina ja „mänguna“. 1920. aastal, s.o Tartu rahulepinguga samal aastal sündinud Krossi jaoks olid Eesti ja Nõukogude Venemaa lepingud, sh 1939. aasta baaside leping, kindlasti elevandiks toas, kui ta asus annekteeritud Eestis rahvusvahelise lepingu mõiste teema kallale. Õigusloogika sobib vaid päris tarkadele juristidele, aga rahvusvahelise lepinguõiguse põhiküsimus on paratamatult ka poliitiline: kas ja mis tingimustel põhimõte *pacta sunt servanda* kehtib õiguslikult primaarsena? Või võimaldab asjaolude oluline muutumine (*clausula rebus sic stantibus*) lepingust ühepoolset väljuda, seda rikkuda? Kuigi Kross püüdis oma töö lahendada eelkõige õigusloogika ja -dogmaatika võtmes, pidid need lepinguõiguse põhiküsimused – ja just Eesti jaoks saatuslikud küsimused – teda erilisel huvitama ning inspireerima.

Kirjutada akadeemilist tööd totalitaarse režiimi tingimustes, kui Eesti oli rahvusvahelise õiguse vastaselt okupeeritud ja annekteeritud ning autor pidi pidevalt „munade peal kõndides“ otsustama, millistest allikatest ja seikadest üldse tohib lähtuda ning millised on targem välja jätta, pidi olema kaelamurdev ülesanne. Kuid see Tartus kõrgel akadeemilisel tasemel sooritatud mõtteharjutus valmistas ette Jaan Krossi ka hilisemaks kirjanikukarjäärriks – mitte ainult kirjanikku huvitanud teemade mõttes¹⁷, vaid ka selles mõttes, kuidas ka ilukirjandusliku teose loomine on paljuski struktuurse mõtlemise ja isikliku distsipliini ülesanne. Õiguslik mõte ja inimeste loo huvitav kirjapanemine võivad olla sama tarkuse eri vormid.

¹⁷ J. Kross. Professor Martensi ärasõit. Tallinn: Eesti Raamat 1984. See eri keeltesse tõlgitud romaan on mõjutanud vene rahvusvahelise õiguse teadlase ja diplomaadi Friedrich (Fjodor Fjodorovitš) Martensi (1845–1909) retseptiooni tänapäeva maailmas arvatavasti enam kui ükski hilisem teadustöö või isegi Martensi enda teosed. Siiski mõned seigad romaanis ei vasta ajaloolisele tõe: näiteks ei lähtunud Martensi viimane rongisõit Pärnust, vaid Valmierast, mille lähedal asus Martensite suvekodu Waldensee. Vt Martensi tütre mälestused: E. Sollohub. The Russian Countess: Escaping Revolutionary Russia. Impress Books 2011, lk 39 jj, eriti lk 91.